

Tożsamości kulturowe regionów karpackich

CZŁOWIEK – JĘZYK – ARCHITEKTURA – SZTUKA – KRAJOBRAZ
Konferencja naukowa – Nowy Targ 2021

Problematyka konferencji oraz wstępne pytania i problemy

Tożsamości kulturowe regionów karpackich.
Człowiek – język – architektura – sztuka – krajobraz
Prof. dr hab. Marek Kowicki

Za obrazowe wprowadzenie do rozważań o fenomenie określonym w tytule konferencji można uznać opisaną przez Witkiewicza epizod związany z budową willi Pod Jedłami¹. Zdarzyło się, że Witkiewicz zachorował, gdy ją wznoszono i przez jakiś czas nie był na budowie. Kiedy się tam wreszcie zjawił, zawrzał gniewem. Oto bowiem podczas jego nieobecności zakopiańscy budarze samowolnie zmienili kształt i proporcje dachu. Jako ludzie praktyczni zauważyli, że nieco podnosząc jego połąć, można w prosty sposób powiększyć powierzchnię użytkową poddasza – więc czemużby nie skorzystać? Była to (jak pisze Witkiewicz) - *pomyłka [...] wyraźna dla oka wrażliwego na czystość form stylowych. Pomyłka bolesna dla dbającego o doskonałość formy*. Witkiewicz nakazał rozebrać ów dowód góralskiej inwencji architektonicznej. Proporcje dachu odzyskały doskonałość, a górale przekonali się, gdzie w procesie twórczym przewidziane jest dla nich miejsce.

Był to moment szczególny: po raz pierwszy kanon form architektury podhalańskiej został zagrożony. Paradoksem jest, że ową *bolesną pomyłkę* popełnili górale uznawani przez Witkiewicza za genialnych budowniczych chałup i szałasów, z których czerpał natchnienie, tworząc kanon stylu zakopiańskiego. Kanon wprawdzie został uratowany, ale sytuacja doprowadziła do wykoślawienia jednego z głównych atrybutów regionalizmu – partycypacji społeczności lokalnej w odpowiedzialnym kształtowaniu własnego miejsca do życia. Częściowe ubezwłasnowolnienie twórcze górali oznaczało także zdjęcie z nich części odpowiedzialności za cel nadrzędny, wykraczający poza najbliższą perspektywę. Jeśli dziś można usłyszeć artykułowane przez górali tonem junackiej przechwałki powiedzenie, że *na Podhalu prawo budowlane nie przyjęło się*, to prowokuje ono pytanie: czy jest możliwe, że wskazany brak odpowiedzialności jest pochodną *grzechu pierwotnego* podhalańskiego regionalizmu? Wszak pierwszoplanowym celem, zadaniem i obowiązkiem każdej lokalnej społeczności jest dbałość o ład przestrzenny we własnej okolicy. Jan Gwałbert Pawlikowski stwierdził: *poznanie i zrozumienie wyższych, idealnych wartości swej własnej siedziby prowadzi do jej umiłowania, a zatem także do jej pielęgnowania, do podniesienia przeto jej kultury przedmiotowej*².

¹ S. Witkiewicz, *Styl zakopiański*, Lwów 1904, s. 11-12.

² Za: A. Pałkowski, *Regionalizm* [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej 1918-1928*, red. M. Dąbrowski, IKC, Kraków-Warszawa 1928. J. G. Pawlikowski odnosi się w swej wypowiedzi do tekstu *Program regionalizmu polskiego* [w:] „Polska Oświata Pozaszkolna”, R. III, 1926.

- **Czy zdolność odpowiedzialnego stawiania ambitnych, dalekosiężnych celów i przewidywania skutków jest cechą wyróżniającą społeczności regionów karpackich?**

Przywołany Pawlikowski zwraca uwagę, że *zachowanie swoistych cech etnograficznych i przyrodniczych ma znaczenie [...] będąc krynicą pomysłów świeżych i form niezużytych*. Szczególne oczekiwania wiązano z architekturą Podhala – jednym ze źródeł *stylu narodowego*. Niestety, Witkiewiczowski styl zakopiański – choć wywodzący się *od chatupy* czyli od modelu domu popularnego – nie odniósł się ani wówczas, ani dzisiaj do podstawowego zapotrzebowania społecznego, jakim wciąż pozostaje niespełnione atrakcyjne architektonicznie i ekonomicznie budownictwo mieszkaniowe.

- **Czy istnieją warunki, aby *tożsamość kulturowa* mieszkańców Karpat zaistniała w nowoczesnej architekturze tak, jak zaistniała np. *tożsamość skandynawska* dzięki podejmowaniu przez tamtejszych twórców *najistotniejszych wyzwań współczesności*? Jest to także pytanie o naświetlenie szerszego tła.**
- **Jakie są źródła etnograficzne, stanowiące podstawę badań nad *tożsamością kulturową* regionów karpackich? Jaka jest rola zinstytucjonalizowanych ruchów regionalnych w zachowaniu *tożsamości góralskiej*?**

Opisane we wstępie wydarzenie uzmysławia złożoność fenomenu *tożsamości kulturowej* mieszkańców gór, szczególnie Podhala, ukształtowanej nie wyłącznie przez społeczność lokalną, ale też w znacznej mierze przez elity intelektualne i artystyczne przybyłe do Zakopanego ze wszystkich ziem polskich. *Góralska tożsamość* wydobyta z mroku i w szczególnie efektowny sposób wyeksponowana przez wielkich artystów, poetów i pisarzy w centrum zainteresowania publicznego, została – siłą rzeczy – przez te wybitne osobowości twórcze zdominowana. W wielu wypadkach wtłoczono ją w skonstruowane przez nich okowy kanonicznego formalizmu.

Przede wszystkim został stworzony kanon *prawdziwego górala*, uosobiony przez mityczną postać dzielnego harnasia kochającego wolność i obdarzonego wieloma prawdziwie rycerskimi przymiotami charakteru oraz zgrabną sylwetką (por. zbiór opowiadań *Na skalnym Podhalu* Kazimierza Przerwy Tetmajera, prace Zofii Stryjeńskiej itd.). Fenomen *góralczyzny* budowali z zapałem twórcy spoza góralskiej społeczności (jak np.: Stanisław Mierczyński – autor *kanonicznego* zbioru melodii i pieśni Podhala, Władysław Matlakowski – autor inwentaryzacji budownictwa i zdobnictwa Podhala, Stanisław Witkiewicz – autor stylu zakopiańskiego i rzesza najwybitniejszych polskich artystów: Leon Wyczółkowski, Karol Szymanowski, Karol i Zofia Stryjeńscy, Antoni Kenar, Władysław Hasiór, Wojciech Kilar, Mikołaj Górecki i wielu innych). Uczynili z *góralczyzny* wehikuł kultury narodowej, funkcjonujący następnie jako nośnik uniwersalnej kultury wysokiej, wywyższając *góralczyznę*, a lud góralski napełniając poczuciem dumy z powodu własnej wyjątkowości.

- **Czy ów dominujący patronat, wzmagająca się presja tłumów nacerających na Podhale w ramach masowej rekreacji, komercja i nostalgia za czasami, które się minęły, pozostawiły miejsce na oddziaływanie na tożsamość kulturową innych impulsów?**

W związku z powyższym rodzi się szereg fundamentalnych pytań – problemów badawczych z zakresu filozofii, historii, kulturoznawstwa, etnografii, a także literaturoznawstwa, lingwistyki i dyscyplin pokrewnych:

- **Czym jest i jaki jest fenomen tożsamości kulturowych społeczności karpackich?**
- **Czy tożsamość kulturową regionów karpackich należy rozpatrywać jako fenomen syngularny czy pluralny?**

W dalszej części zacytowanej wypowiedzi Jana Gwalberta Pawlikowskiego z 1928 roku czytamy *o zróżnicowaniu terytorialnym, które stanowi o bogactwie kultury w przeciwieństwie do martwej jednolitości kosmopolitycznego urbanizmu.*

- **Czy tożsamość podhalańska zdominowała (w zakresie pewnych elementów) tożsamość przedstawicieli innych regionów górskich, ograniczając różnorodność regionów górskich?**

Pod tym względem interesująca jest sytuacja tych ziem górskich, z których zostali wysiedleni Rusini. Sprowadzeni na ich terytoria nowi lokatorzy stali się, chcąc nie chcąc, spadkobiercami i opiekunami istotnych elementów obcego dziedzictwa kulturowego. Ta sytuacja prowokuje do refleksji na temat podobnej problematyki związanej z innymi regionami karpackimi:

- **Tożsamości a dziedzictwo kulturowe regionów karpackich – stan i potrzeby w zakresie ochrony.**
- **Wpływ ludności przesiedlonej na tożsamość kulturową zamieszkanego miejsca i poczucie obowiązku ochrony zastanego dziedzictwa – czy potrzeba poznania i utożsamienia się z nim są czynnikami kształtującymi nową tożsamość społeczności tych ziem?**

I wreszcie rzecz prawdopodobnie najsilniej stymulująca radykalne przeobrażenia *tożsamości kulturowej* mieszkańców wsi górskich o pierwotnie pastersko-rolniczym charakterze. Obecnie ich mieszkańcy wykonują zawody niezwiązane z rolnictwem i hodowlą. Mimo to obserwuje się próby ochrony tradycji poprzez wkomponowywanie jej elementów we współczesne treści związane z nowymi wyzwaniami, możliwościami i uwarunkowaniami.

- **Jak zatem powinno być kształtowane środowisko życia mieszkańców obszarów górskich, którzy nie są już rolnikami, ale siłą inercji kształtują anachroniczne schematy osadnicze o patologicznych strukturach pozbawionych wyraźnego charakteru rustykalnego lub urbanistycznego, posiadających jednak wady zarówno zdegradowanej wsi, jak i niespełnionego miasta?**

Celem rozważań konferencyjnych jest próba odpowiedzi na pytanie, czy *tożsamość kulturowa (tożsamości kulturowe)* regionów karpackich, poszukiwana i odnajdowana w składnikach kultury duchowej i materialnej, jest bytem zbudowanym na przesłankach realnych, czy przeciwnie – jest projekcją mitu *góralzczyzny wyobrażonej*?

Zakres problemów można ująć w cztery kategorie:

- **Jak zdefiniować pojęcie *tożsamości kulturowej* mieszkańców regionów karpackich?**
- **Czym charakteryzuje się obecnie *tożsamość kulturowa* mieszkańców Karpat i jaki ma wpływ na składniki kultury materialnej i duchowej poszczególnych regionów górskich?**
- **Jaki wpływ na obecne, rzeczywiste działania i zaniechania działań ma kultywowanie mitu *góralzczyzny wyobrażonej*?**
- **Jakie znaczenie dla przyszłości kultury duchowej i materialnej mieszkańców regionów karpackich może mieć fenomen autentycznej *tożsamości kulturowej* tamtejszych społeczności lokalnych?**

Prof. dr hab. inż. arch. Marek Kowicki
PPUZ Nowy Targ
KUiA PAN oddział w Krakowie